

ВИКОРИСТАННЯ ХІМІЧНИХ ВІЙСЬК ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В НАСТУПАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЯХ НА УКРАЇНІ у 1944 році

У статті на основі архівних матеріалів досліджується досвід застосування вогнеметних частин та підрозділів в операціях радянських військ по визволенню України в 1944 році.

Ключові слова: Друга світова війна, Червона армія, наступальні операції по визволенню України, хімічні війська, вогнеметна зброя.

Застосування хімічних військ Червоної армії в Другій світовій війні і на території України зокрема майже не висвітлена в історіографії. Це і зрозуміло — тема непроста. Разом з тим аналіз історичних фактів свідчить про достатньо інтенсивне бойове застосування частин та підрозділів хімічних військ. Найширше використовувались: нейтральні дими для маскування військ та об'єктів (здійснювалось окремими взводами, ротами та бригадами хімічного захисту) і вогнеметна зброя для знищення живої сили, броньованих об'єктів та оборонних споруд противника (окремі вогнеметні роти та батальйони).

В даній статті автор на основі архівних матеріалів здійснює спробу дослідити досвід застосування вогнеметних частин та підрозділів в операціях радянських військ по визволенню України в 1944 році. Проаналізовано ряд бойових документів першої половини 1944 року пов'язаних з проведенням Корсунь-Шевченківської операції на оточення угруповання німців, бойові донесення 1 Українського фронту та 2 Українського фронту¹, документи 60-ї армії щодо використання хімічних військ при штурмі Тернополя².

Роки війни стали суровою перевіркою бойовою практикою засад застосування, організаційної структури, озброєння та технічного забезпечення хімічної служби та хімічних військ Червоної армії³.

Основним завданням хімічної служби першого початкового періоду війни було безумовне забезпечення протихімічного захисту. 22 липня 1941 року, через місяць після початку війни, в інформаційних повідомленнях наголошувалося на наявності точних даних про підготовку німецьких військ до широкого застосування в ході війни хімічної зброї. Командування Червоної армії вимагало рішучими засобами присікати недооцінку хімічної небезпеки. Поряд з акцентуванням уваги на питаннях хімічного захисту, в період 1941–1943 років приділялась значна увага розвитку теорії та практики хімічного забезпечення бойових дій військ. Підтвердженням цього є факт

відкриття на початку 1943 року в м. Нагінську, що під Москвою, на базі однієї з запасних (навчальних) вогнеметних частин вогнеметного училища⁴.

Створення такого училища, збір і узагальнення бойового досвіду, підготовка офіцерських кадрів створило передумови для розвитку теорії і практики збройної боротьби з застосуванням вогнеметного озброєння.

Поряд з тим, необхідно зауважити, що Червона армія мала певний досвід застосування вогню в збройній боротьбі. Досвід війни в Іспанії, бойових дій на р. Халхін-Гол, досвід подолання укріплених районів під час радянсько-фінської війни свідчив про існування досвіду застосування вогнеметних підрозділів та частин в бойових діях.

Вогнеметні засоби знаходились на озброєнні до початку війни, і були удосконалені в період 1941–1943 років. В роки Великої Вітчизняної війни на озброєнні РСЧА знаходилися: ранцеві вогнемети РОКС-2, РОКС-3; автоматичні танкові вогнемети АТО-41 та АТО-42; фугасні вогнемети ФОГ-1 та ФОГ-2⁵.

Технічні данні вогнеметів і основні відмінності наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика вогнеметів

Параметри	Тип		
	РОКС-2, РОКС-3	ФОГ-1, ФОГ-2	АТО-41, АТО-42
Маса не знятого вогнемету, кг	14	33–35	–
Маса знятого вогнемету	23	52–55	–
Робоча місткість резервуару, л	10	25	100 (200)
Дальність вогнеметання	30-35	80–100	до 100
Кількість вогнеметних пострілів з одної зарядки, шт.	6-8	1	10
Джерело тиску	Стиснуте повітря	Порохові гази	
Тактична позначка			

Щодо форм і способів застосування вогнеметних підрозділів і частин, то формування сучасної для того часу теорії їх застосування розпочалося з

жовтня 1941 року. В серпні 1941 року було закінчено формування перших 50 окремих вогнеметних рот фугасних вогнеметів. Зазначені вогнеметні підрозділи за 1941–1943 рр. пройшли шлях укрупнення та моторизації.

Здобутий бойовий досвід використання таких частин показав доцільність їх масованого застосування на широкому фронті. Це призвело до появи в 1943 році окремих моторизованих протитанкових вогнеметних батальйонів (*омпвб*) та окремих вогнеметних батальйонів (*овб*). В грудні 1943 року до штату перших додатково були включено кулеметну роту, він мав 540 фугасних вогнемети, 9 станкових кулеметів і 72 автомобілі. Окремий вогнеметний батальйон мав 576 аналогічних вогнеметів, 26 автомобілів та 45 коней⁶.

В ході звільнення України від німецьких військ станом на 20 січня 1944 року в складі 1-го Українського фронту діяло п'ять вогнеметних батальйонів, серед яких 3 моторизованих. В роботі нумерація батальйонів подається порядкова.

1 та 2 *омпвб* — діяли на Шепетівському напрямку з метою протистояти контрударам противника;

3 *омпвб* та 4 *овб* — діяли в складі Уманського угруповання і приймали участь у відбитті контратак противника;

5 (за бойовою нумерацією — 22-й) перебував у готовності до дій по оточенню Корсунь-Шевченківського угруповання противника;

Крім того в склад 2-го Українського фронту входило два вогнеметні батальйони та 1 рота ранцевих вогнеметів;

6 *омпвб* зайняв оборону на танконебезпечному напрямку південно-східніше Каніжа;

7 *овб* з аналогічною задачею зайняв оборону в районі с. Верблюдівка.

Показовим прикладом використання вогнеметних частин для блокування оточених угруповань противника можуть служити дії 22 *овб*. Батальйон діяв у складі загальновійськової армії і просувався разом з нею, уздовж внутрішнього кільця оточення і до 24.00 1 лютого 1944 року закріпився на околицях с. Шандерівка. Зліва і справа діяли частини укріплених районів. Попереду окремий кулеметно-артилерійський батальйон УР.

На вогневих позиціях 22 *овб* було встановлено 177 ФОГ-2 при загальному фронті у 4 км. При цьому глибина району оборони вогнеметного батальйону склала 500 м⁷. Місцевість була мало пересічена і добре прострілювалася. Загальна ситуація на фронті склалася так, що саме позиції 22 *овб* постали на напрямку головного удару противника.

Наступ німців розпочався зранку 9 лютого 1944 року. Вогнеметними 2 роти підпустили німців на відстань 40–50 метрів і провели залпове вогнеметання першою лінією встановлених ФОГ-2. Вогнемети спрацювали всі. При цьому було утворено зону суцільного вогню, спалено до 50 солдат

і офіцерів противника. Решта почала хаотично відступати. Вогнеметники вогнем з стрілецької зброї знищили ще до 30 окупантів.

Противник оговтався і через короткий час знову перейшов в наступ. Перша рота залишила рубіж використаних вогнеметів і відійшла в другий ешелон свого батальйону. О 13.00 11 лютого 1944 року німці ввели в бій до полку піхоти. Вогнем 22 *овб* на цьому етапі бойових дій були знищені до 150 чол. живої сили противника.

О 4.00 12 лютого німці перейшли в атаку. Вразивши артилерійським і мінометним вогнем дві кулеметні роти окремого кулеметно-артилерійського батальйону противник змусив їх відійти за позиції 22 *овб*. При цьому ворог підійшов до рубежу вогнеметів 2-ї вогнеметної роти. Вогнеметники утримували оборону до 7.00 12 лютого, та зазнали втрат по особовому складу до 30% і, не маючи підтримки від підрозділів окремого кулеметно-артилерійського батальйону змушені були відійти. Бій тривав ще 5 годин⁸.

Зранку 13 лютого противник новим ударом силами до полку відновив наступ, відтіснив 1-у та 2-у вогнеметні роти. 3-я рота батальйону продовжила бій із значними силами противника і перебуваючи в частковому оточенні змусила противника розгорнутися на свої вогневі позиції уміло застосувала вогнемети, нанесла йому вогневий удар. Противник побіг в паніці.

За час боїв 22 *овб* було знищено до 700 солдатів і офіцерів противника, в тому числі, вогнеметами до 400 чоловік⁹.

Показові приклади застосування вогнеметних частин подає нам штурм міста Тернополя у березні–квітні 1944 року. Важливий вузол комунікацій, великий населений пункт — Тернопіль був узятий радянськими військами у впертій і кровопролитній боротьбі. При цьому безперервний штурм міста із застосуванням, в тому числі, вогнеметних частин вівся протягом 17 днів.

У звіті штабу 60-ї армії щодо результатів проведення операції по визволенню Тернополя детально розглянуті питання застосування фугасних вогнеметів в наступі¹⁰. Він свідчить про наступне.

Командир 15-го стрілецького корпусу 9 квітня 1944 року поставив підпорядкованому йому *овб* завдання: діючи спільно з особовим складом 302-ї та 336-ї стрілецьких дивізій, випалювати вогневі точки противника, який зайняв оборону в будинках міста Тернопіль. 1-а і 2-а роти батальйону наказом командира корпусу були придані командирю 302-ї, 3-а рота — командирю 336-ї стрілецьких дивізій.

До 10 квітня вогнеметний батальйон зосередився на східній околиці м. Тернопіль. Протягом 11 квітня командири рот уточнювали задачі і проводили ретельну рекогносцировку вогневих позицій, в ході якої встановлювалися: шляхи підвезення вогнеметів, пункти рот і взводів розвантаження, шляхи підносу вогнеметів на розвантажувальні пункти, рубежі

вогнетання, пункту постачання, пункт медичної допомоги, командні пункти командирів рот.

В ході рекогносцировки виявилось, що для виконання задач вогнемети необхідно було встановити в 40–50 м від противника. Батальйон не мав досвіду установки фугасних вогнетивів у великих населених пунктах. Прийшла на допомогу винахідливість. Командуванням батальйону була прийнята запропонована капітаном Біляковим станина для перевезення ФОГ-2, що при виготовленні не вимагала великих витрат часу. В ніч на 12 квітня роти приступили до установки вогнетивів в смузі дій 302-ї стрілецької дивізії. Умови виходу з пунктів розвантаження на рубежі вогнетання були значно ускладнені. Противник вів безперервно вогонь з кулеметів. Встановлення вогнетивів на станинах здійснювалось перед призначеними до штурму будинками під прикриттям маскуючих димів. Протягом ночі на рубежах вогнетання було встановлено: 1-ю та 2-ю ротами — 43 вогнета (установка звичайним способом); 3-ю ротою — 36 вогнетивів (установка на виготовлених станинах).

В 6 годин 45 хвилин 12 квітня роти були готові до вогнетання. Після артилерійської підготовки і повітряного удару в 13.00 по сигналу загально-військових командирів вогнемети були приведені в дію. При цьому вогнева система противника була порушена та частково знищена. Стрілецькі підрозділи оволоділи центром міста.

В смузі 336-ї стрілецької дивізії 13 квітня вогнетний батальйон встановив 51 вогнет. Вогнемети були направлені на сильно укріплені будинки противника. Після 10-хвилинної артилерійської підготовки вогнемети були підірвані і провели приголомшуючу дію на противника. Штурмові групи рішучим кидком знищили противника.

14 квітня до 17.00 основні сили тернопільського гарнізону були розгромлені. Частина тернопільського гарнізону (до 1500 солдатів і офіцерів) 15 і 16 квітня продовжувала утримувати Загребелля (західне передмістя м. Тернопіль).

117-а стрілецька дивізія отримала задачу спільно з вогнетним батальйоном знищити супротивника. Штурм Загребелля був призначений на ранок 16 квітня. Попередньої ночі вогнетний батальйон встановив на рубежі вогнетання 80 ФОГ-2, у тому числі підготував вогонь 30 вогнетивів по школі — основному вузлу опору противника. Німці помітили це і зробили відчайдушну спробу вирватись із смертельної пастки. В 3 години 50 хвилин 16 квітня, зосередилися в районі школи, противник раптово перейшов в контратаку. Зосередженим вогнем станкових кулеметів і автоматів частин 117-ї стрілецької дивізії атака була відбита.

Противник повернувся в початкове положення, але, провівши перегрупування, знов перейшов в контратаку. Несучи втрати від кулеметного вогню,

противник вийшов на рубежі вогню вогнеметів. Вогнеметання примусило його неорганізовано відступити, залишивши на полі бою багато убитих і спалених солдатів і офіцерів.

Піхотні підрозділи спільно з вогнеметниками 2-ї і 3-ї роти атакували противника і в рішучому рукопашному бою захопили будівлю школи. 17 квітня залишки тернопільського гарнізону в Загребеля були повністю знищені.

Не менш важливим для вивчення є досвід застосування частин та підрозділів ранцевих вогнеметів.

Формування таких частин та підрозділів розпочалося в травні 1942 року. В цей час було створено перших одинадцять окремих рот ранцевих вогнеметів (*оррв*). Пізніше, в листопаді 1943 на їх базі було сформовані відповідні батальйони (*обрв*), на озброєні яких знаходилося по 240 вогнеметів. Основною технічною особливістю РОКС-2(3) є мобільність, яка дозволяє їх застосовувати при штурмових діях в населених пунктах та у траншейних боях. Згадані батальйони з'явилися в складі Червоної армії на передодні широкомасштабних наступальних дій і призначалися для дій в складі штурмових загонів і груп стрілецьких з'єднань та об'єднань.

За архівними даними в складі 2-го Українського фронту діяла 1-а *оррв*. Придана 8-й стрілецькій дивізії вона децентралізовано діяла в складі штурмових груп.

В період 10–20 лютого 1944 року в районі населених пунктів Глушки, Моренці, Нова-Буда особовим складом роти було спалено до 22 солдат противника. Крім того, особовим складом 3 взводу цієї роти, 17 лютого 1944 року, була зупинена атака піхотного батальйону противника. Використовуючи результати вогнеметання бійці взводу вимусили противника змінити напрямок атаки та попасти під фланговий вогонь стрілецької зброї та гранат. При цьому взводом було знищено до 120 солдат і офіцерів та взято в полон 25 німців¹¹.

Підсумовуючи, хотілось би зауважити наступне.

В ході війни солдати і офіцери Червоної армії проявляли мужність і героїзм в боротьбі з німецькими загарбниками. Серед них були і воїні-хіміки. В ході Великої вітчизняної війни радянська армія успішно застосовувала хімічні війська, при цьому теорія їх застосування постійно удосконалювалася.

За успішні бойові дії на теренах України ряду частин хімічних військ були присвоєні почесні найменування¹²:

512 окремий вогнеметно-танковий батальйон — Євпаторійський;

26 окремий вогнеметний батальйон — Карпатський;

75 окремий батальйон хімічного захисту — Севастопольський;

80 окремий батальйон хімічного захисту — Севастопольський.

Досвід застосування згаданих частин та підрозділів, що набувався військами під час бойових дій, вивчався, ретельно аналізувався і структурувався у відповідних органах управління. Звітність і рекомендації доводилися до військ. Структура прийняття рішень того часу дозволяла конвертувати набутий в боях досвід в достатньо швидке розв'язання питань щодо створення нових організаційно-штатних структур згаданих підрозділів та їх озброєння.

¹ Использование огнемётных частей при окружении и уничтожении крупных группировок противника 1-м и 2-м Украинским фронтами / [подготовил подполковник Михеев]. — ЦАМО РФ. — Ф. 236, оп. 2673, д. 1255, л. 1-20. Оборонительный бой 22-го огнемётного батальона (По материалам 1-го Украинского фронта. На примере Корсунь-Шевченковской операции в феврале 1944) // Сборник тактических примеров по опыту Отечественной войны (Отд. по использованию опыта войны Ген. штаба Красной Армии). — 1944. — № 9. — С. 92–95.

² Применение хим. средств в боях за город / [подготовил начальник хим. службы 60-й армии гв. майор Золотарь]. — Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далее — ЦАМО РФ). — Ф. 417, оп. 10584, д. 665, л. 91–92.

³ Дмитриев Д.М. Боевой опыт химических войск и химической службы в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.): Сборник примеров / Дмитрий Маринович Дмитриев, Василий Емельянович Якубов. — М., 1989. — 231 с.

⁴ Химические войска Советской Армии / [В.Е. Якубов, Д.М. Дмитриев, С.А. Долодонов, В.И. Жив]. — М., 1987. — С. 24.

⁵ Там само — С. 36–37.

⁶ Блекот О.М. Війська радіаційного, хімічного, біологічного захисту (історичний аспект, сьогодення, перспективи) : Монографія / Олексій Миколайович Блекот. — К., 2005. — С. 97–99.

⁷ ЦАМО РФ. — Ф. 236, оп. 2673, д. 1255, л. 8.

⁸ Оборонительный бой 22-го огнемётного батальона (По материалам 1-го Украинского фронта. На примере Корсунь-Шевченковской операции в феврале 1944) // Сборник тактических примеров по опыту Отечественной войны (Отд. по использованию опыта войны Ген. штаба Красной Армии), 1944. — № 9. — С. 92–95.

⁹ ЦАМО РФ. — Ф. 236, оп. 2673, д. 1255, л. 13.

¹⁰ Там же. — Ф. 417, оп. 10584, д. 665, л. 91–92.

¹¹ Дмитриев Д.М. Боевой опыт химических войск и химической службы в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.): Сборник примеров / Дмитрий Маринович Дмитриев, Василий Емельянович Якубов. — М., 1989. — С. 79.

¹² Складено за: Химические войска Советской Армии [В.Е. Якубов, Д.М. Дмитриев, С.А. Долодонов, В. И. Жив]. — М., 1987. — 79 с.

В статье на основе архивных материалов исследуется опыт использования огнеметных частей и подразделений в операциях советских войск по освобождению Украины в 1944 году.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Красная армия, наступательные операции по освобождению Украины, химические войска, огнеметное оружие.*

The experience of usage of flame-thrower units in the operations of Soviet troops during liberation of Ukraine in 1944 is probed in the article on the basis of the archival materials.

Keywords: *World War 2, Red army, offensive operations during liberation of Ukraine, chemical troops, flame-thrower weapon.*